

Трансформація економічної природи соціальних послуг на постіндустріальному етапі розвитку світового господарства

ІРИНА БРИКОВА, КАРІНЕ ГАФАРОВА*

АНОТАЦІЯ. У статті визначено ключові чинники формування системи соціальних послуг в умовах постіндустріального суспільства. Детально проаналізовано та систематизовано сучасні теоретичні підходи щодо визначення сутності категорії «соціальні послуги» та розкриття їхньої економічної природи. Виокремлено та охарактеризовано окремі складові елементи системи соціальних послуг, проаналізовано специфічні умови формування соціальних систем провідних країн світу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Постіндустріальне суспільство, постіндустріальна економіка, соціальні послуги, соціальна система, європейська соціальна система, держава загального добробуту, глобалізація, соціально-економічна диференціація, концепція соціального включення.

Вступ

Початок ХХ століття ознаменувався поступовим переходом світового господарства до якісно нового етапу свого розвитку, а саме – формування постіндустріальної економіки. Ключовим чинником розвитку даного об'єктивного процесу є прискорення темпів науково-технічного прогресу, що дозволило без залучення додаткової робочої сили нарощувати обсяги суспільного виробництва. Підвищення продуктивності праці зумовило поступовий перерозподіл виробничих ресурсів та їх переміщення протягом тривалого історичного періоду з

* Брикова Ірина – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. Основні напрями наукових досліджень – методики оцінки рівня конкурентоспроможності національних економік та окремих регіонів; стратегічний, інноваційний та перформанс-менеджмент; глобальні виробничі мережі (кластери, технополіси, бізнес-інкубатори); глобальна конкуренція.

Гафарова Каріне – здобувач кафедри міжнародної економіки Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

аграрного до індустріального сектору, що, в свою чергу, відіграло роль своєрідного каталізатора розвитку сфери послуг або так званого третинного сектору.

Іншим вагомим чинником розвитку сфери послуг є докорінні зміни в структурі суспільних потреб, а саме: пріоритизація потреб вищого рівня (саморозвиток, самовдосконалення, самореалізація тощо). Ускладнення техніки та технологій, підвищення стандартів життя населення та його соціальної активності, а також постійне вдосконалення самої людини через підвищення освітнього, культурного рівня зумовили поступове розширення спектру виробничих потреб, які виходили за межі сфери матеріального виробництва.

Сукупний вплив зазначених вище чинників обумовив якісні зміни пропорцій розподілу виробничих ресурсів та виробленої продукції між трьома секторами економічної діяльності. Так, якщо на початку 1900 р. кількість зайнятих у сільському господарстві, промисловості та сервісних секторах у США становила відповідно 38 %, 33 % та 29 %, то на початок 2000 р. дані показники становили 2,4 %, 20 % та 77 %¹. У цілому ж на кінець ХХ століття частка послуг у світовому ВВП досягла позначки 68 %.

Необхідно зазначити, що розвиток сфери послуг не можна розглядати виключно в контексті кількісного перерозподілу ресурсів між ключовими секторами суспільного виробництва. Даний процес носить якісний характер та відображає підвищення ролі нематеріального виробництва, інтелектуальної діяльності, поширення інформації та, на цій основі, централізацію місця сервісних секторів у суспільному житті. Особливо необхідно підкреслити той факт, що зростає роль нематеріальних орієнтирів саме в системі морально-етичних принципів та цінностей суспільства, насамперед, таких її складових, як: отримання освіти, духовне самовдосконалення та особистісний розвиток, підвищення професійного та соціального статусу тощо, ступінь реалізації яких визначається рівнем розвитку відповідних сфер послуг.

¹ Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И.С. Королева. – М.: Экономист, 2003. – С. 156.

Зокрема, бурхливий розвиток науково-технічної сфери світового господарства у 70-х рр. минулого століття дав підстави Дж. Гелбрейту констатувати становлення «нового індустріального суспільства» або, за висловом Д. Белла «постіндустріального суспільства». Провідний ідеолог зовнішньої політики США кваліфікував новий економічний уклад як «технотронний», а відомий футуролог Е. Тоффлер охарактеризував радикальні трансформації суспільно-економічної системи «зародженням цивілізації третьої хвилі» («першою хвилею» він вважав аграрну цивілізацію, другою – індустріальну)². Однак, найбільшого поширення набув термін «інформаційне суспільство» або «економіка знань», який акцентував увагу на ключовому виробничому ресурсі постіндустріальної економіки – інформації та на людині як носії унікальних знань та компетенцій.

У 70-80-х рр. ХХ століття все більшого значення набуває діяльність, пов'язана з обробкою та генеруванням нової інформації, своєрідним процесом формування інформаційного капіталу як базису для подальшого зростання продуктивності праці, підвищення ефективності суспільного виробництва, розширення можливостей збуту продукції та реалізації управлінських функцій. Так, вже у середині 80-х рр. у США 54 % зайнятих відносились до категорії інформаційних працівників, тобто їх основна економічна діяльність була пов'язана з обробкою та створенням нової інформації. Вони приділяли даному процесу 63 % робочого часу, у той час як у традиційних промислових секторах на аналогічну діяльність припадає не більше 9 % загального бюджету робочого часу працівників³.

Дані трансформації обумовили радикальну зміну статусу найманих працівників: ключовою виробничою фігурою стає висококваліфікований інтелектуал, головний засіб виробництва якого – інтелект – є його невідокремлюваною власністю. Таким чином, відносини виробників інтелектуального продукту (інженерів, економістів, експертів) з власниками корпорацій, які зацікавлені в результатах їхньої праці, набувають

² Там само. – С. 60-61.

³ Е. Rogers. Communication technology: the new media in society. – N.Y., 1986.

все більш партнерського характеру, а представники інтелектуальної еліти поступово, але неминуче інтегруються до управлінської еліти.

Інтелектуалізація та індивідуалізація праці зумовили принципові зміни в соціальній політиці провідних країн світу. Насамперед, фіксувалось скорочення податків на доходи корпорацій, розширення пільг для компаній, які проводили активну модернізацію виробництва, проводилась політика жорсткого обмеження державних витрат, значно знизилась активність та суспільна роль профспілкового руху. Разом з тим, у даний період витрати на соціальні потреби зростали, що пояснювалось вивільненням значної кількості працівників, які не мали достатнього рівня кваліфікації та не відповідали вимогам ринку праці інформаційного суспіль-

ства. Так, у США за період 1980–1990 рр. витрати на соціальні потреби збільшилися більше, ніж удвічі – з 493 до 1049 млрд дол.⁴.

Таким чином, все більшій актуальності набуває розробка якісно нових підходів щодо реалізації стратегій соціального розвитку, конкурентоспроможних в умовах постіндустріалізації. Крім того, особливо гостро постають питання пов'язані із визначенням компетенцій, ступеня відповідальності та обсягів повноважень національних урядів у регулюванні соціально-економічної сфери суспільного життя, а також необхідності та масштабів реалізації соціальної функції держав, насамперед, за рахунок забезпечення функціонування системи соціальних послуг.

Саме тому автори даної статті поставили собі за мету систематизувати та узагальнити існуючі підходи щодо визначення сутності категорії «соціальні послуги», виокремити та дослідити основні етапи формування концепції соціальних послуг та, на основі проведеного ґрунтовного аналізу, визначити найефективніші національні моделі соціальних послуг, адекватні сучасним викликам глобального економічного середовища.

⁴ Політична система США. Актуальні виміри. – М., 2000. – С. 238.

Методологічні основи формування концепції соціальних послуг

У цілому протягом ХХ століття в промислово розвинених країнах світу динамізувались процеси докорінної зміни структури соціальних відносин у суспільстві. Це було обумовлено, насамперед, становленням соціально орієнтованої економіки, формуванням середнього класу, підвищенням суспільної ролі найбільш висококваліфікованих управлінських кадрів (менеджерів), розвитком інформаційного суспільства. Дані зміни носили революційний характер, хоча й відбувались, як правило, еволюційним шляхом.

У 30-ті роки ХХ століття остаточно виокремлюється така специфічна інноваційна функція держави, як соціальна, що відтоді виступає найрезультативнішим інструментом регулювання внутрішньокраїнових соціально-економічних дисбалансів та соціальної напруги у суспільстві. Варто відмітити, що незважаючи на суттєві негативні наслідки (бюрократизація, поява потужного прошарку державних службовців і ін.), саме розширення регулятивних компетенцій держави у соціальній сфері і обумовило значне підвищення темпів економічного зростання провідних країн світу у повоєнний період та поступовий перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії суспільно-економічного розвитку.

Необхідно зазначити, що фундатором концепції «людських відносин» у сфері економічної діяльності вважається А. Пігу, який у першій половині ХХ століття у праці «Економічна теорія добробуту» виклав основи теорії економіки загального добробуту, ключова ідея якої полягає у тому, що центральна роль у системі ринкової економіки належить споживачеві. При цьому ринкова рівновага встановлюється на основі «оптимального за Парето» принципом, який передбачає, що добробут жодного з економічних суб'єктів не може покращитись, якщо не погіршиться становище інших. Однак, даний принцип буде справедливим лише для тих суб'єктів, які приймають участь у ринкових відносинах на паритетних засадах. Для тих осіб, які не за-

лучені до бізнес-діяльності, необхідно передбачити якісно інші механізми покращення добробуту⁵.

Виходячи з цього, у другій половині ХХ століття формується концепція «держави загального добробуту» (welfare state), яка базується на такій тезі, що вся економічна діяльність сучасних капіталістичних держав має спрямовуватись на досягнення суспільного добробуту. Дана концепція виникла в межах інституційного напрямку економічної науки та акцентувала увагу на розробці універсальних механізмів перерозподілу суспільного продукту. У практичній діяльності урядів, які реалізують концепцію держави загального добробуту, перерозподільний механізм включає низку фіскальних, адміністративних, кредитно-грошових та інших інструментів, які дозволяють розвивати соціальні сфери економіки: освіту, охорону здоров'я, культуру, а також інфраструктурні сектори. На основі принципів соціального партнерства у трикутнику «держава – підприємства – професійні спілки» реалізуються комплексні програми соціального страхування, адресної соціальної допомоги, соціального захисту.

Потужний імпульс розвитку соціальної політики провідних країн світу після Великої депресії 1929–1933 рр. надала реалізація «нового курсу» президента Ф. Рузвельта у США, ключові постулати якої у подальшому широко використовувались у практичній діяльності урядів інших держав. Ф. Рузвельт стверджував, що американське суспільство вступило у нову епоху розвитку, яка характеризується завершенням ери економічної експансії та домінуванням принципів економічного індивідуалізму, за яких середовище вільної конкуренції створювало поле «рівних можливостей» для всіх економічних суб'єктів. Нові умови бізнес-діяльності вимагали від держави створення «нового економічного порядку», а саме – вирішення конкретних практичних завдань: відновлення стабільності ринків, забезпечення мінімальними життєво необхідними благами найнужденніших верств населення. Водночас Рузвельт не заперечував ліберальні цінності, а лише наголошував на тому, що саме з метою збереження цих

⁵ Траектории экономических трансформаций / В.И.Кушлин. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С. 131-133.

цінностей суспільство вимагає від держави розширення повноважень у соціальній сфері.

Методологічною основою «нового курсу» Ф. Рузвельта є ключові постулати теорії Д. Кейнса, який стверджував, що можливості ринкової економіки щодо саморегулювання є повністю вичерпаними. Саме тому, на його думку, держава за таких умов має нести відповідальність за стимулювання платоспроможного попиту населення за рахунок реалізації активної соціальної політики та забезпечення повної зайнятості.

Закони, які були прийняті під час реалізації «нового курсу» президента США Ф. Рузвельта, закріпили соціальну відповідальність держави за рівень добробуту зайнятих, гармонізацію відносин між працею та капіталом. Було створено загальнодержавну систему підтримки вдів, сиріт, інвалідів, страхування від безробіття, пенсійного забезпечення. Крім того, за адміністрації Рузвельта, було закріплено право працюючих на створення профспілок та проведення страйків, а також прийнято закон щодо посередництва держави у вирішенні трудових конфліктів. Також до сфери компетенції федеральних урядів було віднесено забезпечення рівня максимальної зайнятості, зростання обсягів промислового виробництва та рівня купівельної спроможності громадян США.

Паралельно із «новим курсом» Рузвельта з середини 30-х рр. XX століття все більшої популярності набувала так звана шведська модель, імплементована соціал-демократичною партією Швеції. Ключова ідея шведської моделі полягає у мінімізації рівня націоналізації власності найбільш забезпечених верств населення за одночасної максимальної інтенсифікації перерозподілу доходів на користь малозабезпечених сімей на основі реалізації фіскальної політики держави. Відомо, що в Швеції через державний бюджет перерозподіляється до 3/5 ВВП, за рахунок традиційно високого рівня прямих та непрямих податків для населення та суб'єктів господарювання. Поступово сформувалась система соціального захисту, яка на сьогодні гарантує більш рівномірний, ніж в інших країнах, перерозподіл доходів та отримання доступу до широкого спектру соціальних послуг. За даними, експертів ООН, розрив у рівні доходів між 20 % найбагатших та найменш забезпечених сімей у Швеції на

початок XXI століття був одним з найнижчих у світі та становив 4,6:1⁶.

Шведський досвід було імплементовано під час реформування ринкової системи Великобританії та надання їй соціально-орієнтованого характеру у 50-70-х рр. XX століття. Зокрема, представниками лейбористської партії було ініційовано поступове підвищення податків на високі статки. В результаті проведених реформ частка прибутків, яка припадає на 10 % найбагатших сімей скоротилась з 33,2 % до 23,4 %, у той час як сім'ї з середнім та низьким рівнем доходів покращили своє становище [13, с. 63].

Подальший розвиток концепція держави загального добробуту отримала у 60-х рр. XX у США під час функціонування демократичних адміністрацій Д. Кеннеді та Л. Джонсона. В цей час значної популярності набули погляди відомого американського дослідника Дж. Гелбрейта, який стверджував, що: «індустріальній системі внутрішньо не властива здатність регулювати сукупний попит – здатність забезпечити купівельну спроможність, достатню для споживання всієї маси продукції, яку вона виробляє. Саме тому вона покладається у цій сфері на державу. За умов повної зайнятості не існує механізму стабілізації заробітної плати та цін. Ця стабілізація також є функцією держави» [14, с. 453]. Крім того, Дж. Гелбрейт доводить, що стратегічні орієнтири суспільно-економічного розвитку не можуть обмежуватись зростанням ВВП, структура якого визначається ринковим попитом. На його думку, необхідно також враховувати потреби людей, які визначаються системою морально-етичних та культурних цінностей і реалізуються через розвиток та реформування систем освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, реконструювання міст, охорони навколишнього середовища тощо.

Продовжуючи впроваджувати в практичну діяльність ключові ідеї Дж. Гелбрейта, Дж. Кеннеді вперше застосував макроекономічні інструменти регулювання економіки. Зокрема, було затверджено концепцію, згідно якої дефіцит бюджету не обов'язково спричиняє зростання інфляції, а збільшення зовнішнього боргу

⁶ United Nations Organization. Human Development Report 2000. – New York, Oxford, 2000. – P. 189.

за умов одночасного зростання ВВП, не вважається індикатором погіршення економічної безпеки країни.

Разом з тим, необхідно зазначити, що результативність реформ у соціально-економічній сфері в США була набагато нижчою, ніж у Швеції: за даними, експертів ООН, на кінець 90-х рр. ХХ століття розрив у рівнях доходів 20 % найбагатших та найбідніших сімей у США становив 9,6:1⁷.

На сьогодні теоретичним підґрунтям формування соціальних моделей високорозвинених країн світу виступає концепція «соціального включення» (social inclusion). Її засновник, фінський дослідник Х. Анхайер, стверджує, що «державні витрати, які спрямовуються на надання соціальних послуг носять дуалістичний характер, тому що, з одного боку, являють елемент суспільних витрат, а з іншого – інвестиції у розвиток людського ресурсу та соціального капіталу»⁸. Концепція соціального включення – це методологічна основа вирішення комплексу соціальних проблем суспільства, а саме: боротьби з бідністю, надання низки соціальних послуг, зниження рівня злочинності тощо. Ключова ідея даної концепції полягає в тому, що соціальна допомога найменш забезпеченим та соціально незахищеним верствам населення не може обмежуватись виключно задоволенням життєво необхідних (а фактично виключно фізіологічних) потреб людини. Кожна людина повинна також мати доступ до соціально-культурної спадщини та можливості для особистісного розвитку (освіта, тренінгові програми). Крім того, важливим індикатором якості життя та високих соціальних стандартів при цьому вважається дотримання балансу по лінії «робочий час – вільний час» (life-work balance). Отже, надання такої комплексної соціальної допомоги разом із вирішенням проблеми бідності має на меті подолання соціальної маргіналізації найменш забезпечених громадян⁹.

⁷ United Nations Organization. Human Development Report 2000. – New York, Oxford, 2000. – P. 18.

⁸ Anheiner H. Social services in Europe: Annotated Bibliography Frankfurt: Observatory for the Development of Social Services in Europe, 2000. – P.17.

⁹ Boushey H. Social inclusion for United States / Center for Economic Policy and Research, 2004.

Сучасні підходи щодо інтерпретації категорії «соціальні послуги»

Варто відмітити, що на сьогодні все ще відсутнє єдине загальноприйняте визначення категорії «соціальні послуги», що зумовлюється неоднозначністю, дискутивністю та багато вимірністю їхньої економічної природи. В різних країнах світу для ідентифікації поняття «соціальні послуги» використовується кілька синонімічних термінів (соціальний добробут, соціальний захист, соціальна допомога, соціальна робота, персональні соціальні послуги, колективні послуги тощо), які в цілому мають подібне семантичне навантаження та включають практично однаковий перелік різних видів послуг.

Експерти Організації Об'єднаних націй, базуючись на класифікації міжнародної статистичної системи ISIC Rev.4 (International Standard Industrial Classification Rev.4), пропонують інше визначення соціальних послуг, а саме: соціальні (колективні) послуги призначені для кінцевого споживання домогосподарствами, носять виключно некомерційний характер та надаються державними органами, некомерційними установами та неприбутковими організаціями. Згідно останньої редакції ISIC Rev.4, до соціальних послуг відносять три групи послуг, а саме: державне управління та обов'язковий соціальний захист, освітні послуги, охорона здоров'я та соціальна діяльність. Такий підхід лежить в основі формування національних систем соціальних послуг, зокрема, в межах країн-членів Європейського Союзу окремі види соціальних послуг визначаються згідно класифікації NACE rev.3. Можна констатувати, що такий підхід носить дещо формальний характер, оскільки спрямований, насамперед, на оптимізацію збору, обробки та структурування статистичних показників економічної діяльності різних країн світу.

Фахівці Організації економічного співробітництва та розвитку пропонують якісно інший підхід щодо визначення системи соціальних послуг, який виокремлює соціальні послуги не за типом діяльності, яка виконується під час їх надання, а за категорією споживачів, яким вони надаються, а саме – соціально незахи-

щеним верствам населення (тим, які в силу об'єктивних складних життєвих обставин потребують сторонньої допомоги для нормальної життєдіяльності). Підхід ОЕСР відрізняється від попереднього статистичного за наступними ключовими ознаками:

- структура послуг є більш диверсифікованою (наприклад, виокремлюються такі види соціальних послуг, як правовий консалтинг);
- соціальні послуги кваліфікуються як персональні, тобто такі, що мають конкретне індивідуальне призначення (допомога дітям-сиротам, людям похилого віку, людям з обмеженими можливостями тощо);
- статус суб'єктів системи соціальних послуг надається неурядовим некомерційним організаціям, які займаються соціальною діяльністю (сукупність таких організацій отримала назву «третій сектор»)¹⁰;
- одним з центральних елементів системи соціальних послуг є механізм фінансування соціальних витрат (категорія «соціальна допомога» трактується як сукупність конкретних інструментів та механізмів надання фінансової підтримки соціально незахищеним особам).

Виходячи з цього, при визначенні окремих видів соціальних послуг ключовим моментом є виокремлення кола осіб, яким вони будуть надані, тобто соціально незахищених верств. Так, на сьогодні в більшості країн світу соціальні послуги надаються людям похилого віку (пенсіонери), неповнолітнім дітям (діти-сироти), сім'ям, які мають неповнолітніх дітей (допомога при народженні дітей, допомога неповним сім'ям), людям з обмеженими можливостями, що обумовлені як фізичними, так і психічними вадами. В окремих країнах світу (наприклад, Швеція, Норвегія, США) до категорії соціально незахищених також відносять наркоманів, біженців, осіб, які вимагають політичного притулку.

Іншим суттєвим чинником, який впливає на формування національних систем соціальних послуг є інституціональна структура надання таких послуг. Так, на сьогодні превалює змішана система надання соціальних послуг, а саме: провідну роль у реалізації життєво необхідних потреб соціально незахищених верств населення відіграють чотири сектори:

¹⁰ Anheier H. Third sector in Europe: Five Theses, 2002. – P. 3.

- неформальний сектор репрезентований сукупністю окремих фізичних осіб, які надають соціальні послуги на безоплатній, добровільній або примусовій основі (турбота з боку членів сімей, сусідів, друзів тощо); іноді обов'язковість надання соціальних послуг представниками неформального сектору може бути законодавчо закріплена (турбота дітей про батьків пенсійного віку у Франції);

- державний сектор включає центральні, регіональні та локальні органи влади, до функціональних обов'язків яких входить надання соціальних послуг соціально незахищеним верствам населення;

- «третій сектор» об'єднує неприбуткові некомерційні організації («Червоний хрест», благодійні організації тощо), волонтерів;

- комерційний сектор відіграє дедалі більшу роль в окремих країнах Європейського Союзу (Великобританія), представлений спеціалізованими установами, які надають соціальні послуги на платній основі (приватні будинки для людей похилого віку).

Крім того, до початку 90-х років ХХ століття можна було говорити про функціонування п'ятого сектору – соціальні послуги на робочому місці. Такі послуги надавались працівникам за рахунок підприємств-роботодавця у соціалістичних країнах (наприклад, організація системи відомчих закладів дошкільної освіти тощо). Але з початком перебудови в країнах соціалістичного табору дані послуги були ліквідовані і на сьогодні представлені у незначному обсязі.

Отже, можна зробити висновок, що підхід ОЕСР щодо визначення сутності соціальних послуг є більш економічно обґрунтованим, оскільки природа соціальних послуг розкривається саме через призму їх цільового призначення, а саме: покращення умов життєдіяльності тих осіб, які потребують сторонньої допомоги для подолання несприятливих життєвих обставин. Разом з тим, даний підхід є дещо обмеженим, оскільки не визначає роль соціальних послуг у забезпеченні ефективного функціонування національних систем соціального захисту та не розкриває логіку взаємозв'язків між сферою соціальних послуг та іншими складовими елементами систем соціального захисту різних країн світу (охорона здоров'я та медичні послуги, зайнятість, економічна система).

На сьогодні найбільш комплексний підхід щодо визначення сутності категорії «соціальні послуги» та їх позиціонування в державній системі соціального захисту пропонують експерти Європейської Комісії. Зокрема, Комюніке COM 2007 (205) про «Послуги загального інтересу, в тому числі соціальні послуги загального інтересу: нові пріоритети Європейського Союзу»¹¹ визначає ключову роль системи соціальних послуг у контексті реалізації основних цілей Лісабонської стратегії, насамперед, соціально-економічного та територіального вирівнювання, підвищення рівня зайнятості, прискорення темпів економічного зростання та соціальне включення. Виходячи з цього, визначено три базові принципи формування системи соціальних послуг, зокрема наступні.

1. Принцип персоналізації передбачає надання підтримки щодо задоволення базових потреб та забезпечення нормальної життєдіяльності особам, які перебувають у складних життєвих обставинах як загального, так і індивідуального характеру. Також соціальні послуги надаються під час докорінних змін у родинному житті (народження дітей, втрата годувальників, догляд за особами похилого віку) та виступають можливою альтернативою морально-психологічної підтримки та матеріальної допомоги з боку членів родини у випадку їхньої відмови виконувати традиційні функції.

2. Принцип превентивності та соціального включення передбачає мінімізацію ризику маргіналізації окремих членів суспільства внаслідок формування несприятливих життєвих умов.

3. Принцип гендерної недискримінації та створення рівних умов для всіх членів суспільства щодо підвищення стандартів життя, медичного забезпечення, працевлаштування та можливості приймати участь у суспільній діяльності на паритетних засадах.

Вищезазначені принципи формуються з урахуванням специфічної економічної природи, механізму надання та фінансування соціальних послуг, що полягають у наступному. По-перше, соціальні послуги носять чітко виражений персоналізований характер, що часто зумов-

¹¹ COM 2007 (725) Communication on «Services of general interest, including social services of general interest: a new European commitment».

лює необхідність особистого контакту між провайдером та реципієнтом послуг. По-друге, соціальним послугам, на відміну від інших комерційних видів послуг, властива асиметричність відносин по лінії «замовник-виконавець», саме з огляду на те, що вони надаються особам, які переживають складні життєві обставини. По-третє, соціальні послуги є абсолютно неприбутковим та нерентабельним видом економічної діяльності, що негативно впливає на диверсифікацію суб'єктного складу провайдерів (за даними ОЕСР, частка третього або приватного некомерційного сектору у загальній кількості установ, які надають соціальні послуги не перевищує 10 %) та розширення спектру соціальних послуг.

Необхідно зазначити, що в умовах постіндустріального розвитку світового господарства економічна природа соціальних послуг суттєво трансформується, а саме: соціальні послуги набувають все більш персоналізованого характеру та поступово втрачають статус некомерційних та неприбуткових сфер діяльності.

Експерти Європейської Комісії виокремлюють два ключові типи соціальних послуг, а саме:

- обов'язкові, які надаються суспільними або приватними організаціями та покривають основні соціальні ризики (втрата здоров'я, старіння, досягнення пенсійного віку, звільнення, нещасні випадки на виробництві, інвалідність);
- індивідуальні, які надаються конкретним особам, що їй потребують у формі соціальної допомоги, сприяння працевлаштуванню, надання соціального житла, освітніх та тренінгових послуг (як правило, надаються органами регіонального управління за рахунок коштів місцевих бюджетів).

Крім того, необхідно підкреслити той факт, що на формування системи соціальних послуг принципівий вплив здійснюють культурно-історичні традиції різних країн та регіонів світу. При цьому суттєві відмінності у трактуванні самої сутності соціальних послуг та, відповідно, у визначенні ключових складових соціально-економічної політики існують не лише між країнами, що належать до різних цивілізаційних вимірів, але й між близькими за рівнем соціально-економічного та культурного розвитку. Зокрема, в межах Європейського Союзу на сьогодні функціонують чо-

тири основні моделі системи соціальних послуг, а саме: скандинавська, англосаксонська, континентальна та середземноморська¹².

Скандинавська або нордична модель соціальних послуг (Фінляндія, Швеція, Данія, Норвегія та Нідерланди) ґрунтується на принципі універсалізму під час надання соціальних послуг для ключових груп реципієнтів (діти, люди з обмеженими можливостями, люди похилого віку). Характеризується найвищим рівнем витрат на соціальні потреби, який забезпечується за рахунок дії широкого спектру фіскально-адміністративних механізмів та інструментів регулювання ринку праці і перерозподілу суспільних доходів. Ключову роль у плануванні та наданні соціальних послуг відіграють місцеві адміністрації за мінімальної участі неурядових некомерційних та комерційних організацій. Дана модель вважається однією з найефективніших, оскільки максимально повно враховує потреби та надає низку суттєвих переваг споживачам соціальних послуг, а саме: забезпечує найбільш диверсифіковану структуру соціальних послуг, враховує гендерні аспекти, надає повний доступ до інформації реципієнтам соціальної допомоги (правовий консалтинг у сфері соціального забезпечення). Разом з тим, на початку XXI століття дана модель суттєво трансформована, зокрема, за рахунок збільшення частки некомерційних неурядових організацій у загальній кількості провайдерів соціальних послуг, що дає можливість дотримуватись принципу «плюралізму у добробуті» (welfare pluralism) [16, с. 6]. Крім того, потужний профспілковий рух забезпечує незначну диференціацію у рівнях заробітних плат працюючих.

Англосаксонська модель соціальних послуг (Велика Британія, Ірландія) характеризується превалюванням державного сектору у наданні соціальних послуг (спеціалізовані державні органи або самостійно надають необхідні послуги, або укладають контракти з відповідними некомерційними неурядовими організаціями). Соціальні трансферти (грошові виплати) призначені, насамперед, особам працездатного віку; при цьому значна увага приділяється реалізації комплексних

¹² Sapir A. Globalization and the reform of European social models. – Bruegel Policy Brief, № 1, 2005.

програм сприяння працевлаштуванню тимчасово безробітних (у т.ч. організація спеціальних тренінгів, підвищення кваліфікації, професійна переорієнтація). Разом з тим, для англосаксонської моделі властивим є значне коливання у рівнях заробітних плат представників різних соціально-економічних категорій, а також суттєва частка осіб з низьким рівнем доходів у загальній кількості працюючих.

Континентальна модель соціальних послуг (Австрія, Бельгія, Німеччина, Франція, Люксембург) характеризується домінуванням неурядових некомерційних організацій, насамперед, релігійних, у наданні послуг для соціально незахищених людей. При цьому держава відіграє ключову роль у фінансуванні соціальної діяльності даних організацій. У структурі соціальної допомоги лівова частка припадає на обов'язкове соціальне страхування, яке забезпечується страховими виплатами працюючого населення. Необхідно також відмітити, що незважаючи на пан'європейський занепад профспілкового руху, профспілки продовжують відігравати провідну роль у реформуванні соціального законодавства.

Середземноморська модель надання соціальних послуг (Греція, Португалія, Іспанія, Італія, Кіпр, Мальта) відрізняється від трьох вищезазначених мінімальним ступенем втручання державного сектору у систему надання соціальних послуг на фоні потужного неформального сектору, соціальна діяльність якого ґрунтується на релігійних традиціях католицизму. При цьому основна частка соціальних виплат спрямовується на підтримку людей похилого віку. Також відмінною рисою саме середземноморської моделі соціальних послуг є тісна взаємодія та співпраця неформального секторів соціальної системи. Варто відмітити, що дана модель піддається різкій критиці з боку представників та прихильників феміністичного руху, оскільки вона не надає достатніх соціальних гарантій жінкам, які виражають бажання відновити трудову діяльність, маючи неповнолітніх дітей (насамперед, з огляду на релігійно-історичні традиції). Враховуючи це, деякі

дослідники навіть називають середземноморську модель рудиментарною¹³ моделлю соціальних послуг.

На думку Андре Сапіра, автора вищенаведеної класифікації моделей соціальних послуг, компаративний аналіз результативності чотирьох моделей можна проводити на основі двох ключових критеріїв: ефективності та соціальної рівності. Слід зазначити, що ефективною буде вважатися така модель, за якої створюються потужні стимули для працевлаштування населення з метою досягнення повної зайнятості; соціальна рівність трактується дослідником, як стан економіки, за якого кількість осіб, що ризикують опинитися за межею бідності є мінімальною.

Проведений А. Сапіром аналіз статистичних даних щодо рівня зайнятості, доходів, кількості осіб працездатного віку, які мають вищу освіту, по країнах ЄС-25 за період 2000-2006 рр. дав йому підстави стверджувати наступне:

- середземноморська модель кваліфікується як неефективна та така, що не сприяє встановленню соціальної рівності (характеризується відносно невисоким рівнем зайнятості на фоні існування значної кількості осіб, які живуть за межею бідності);
- англосаксонська модель є високоефективною в контексті скорочення частки безробітних та підвищення рівня зайнятості в країні, але в той же час має низку обмежень щодо подолання бідності та підвищення соціальних стандартів життя населення;
- континентальна модель є неефективною, оскільки не володіє дієвими інструментами підвищення рівня зайнятості в країні, але водночас зорієнтована на ліквідацію соціально-економічних диспропорцій та бідності в країні;
- лише скандинавська або нордична модель соціальних послуг є високоефективною, тому що спрямована на вирішення комплексу проблем, а саме: подолання соціально-економічної диференціації у суспільстві, досягнення стану повної зайнятості на ринку праці та мінімізація ризику опинитися за межею бідності для найменш соціально захищених верств населення¹⁴.

¹³ Lorenz W. *Social Work in a Changing Europe*. – L.: Routledge, 1996.

¹⁴ Sapir A. *Globalization and the reform of European social models*. – Bruegel Policy Brief, № 1, 2005.

Висновки

Отже, на основі проведеного аналізу та систематизації широкого спектру теоретичних джерел можемо зробити наступні висновки.

1. В умовах формування постіндустріальної системи світового господарства, якісної трансформації структури суспільного виробництва та адекватної їй зміни складових елементів міжнародного ринку праці (що проявляється, насамперед, у виокремленні нового сегменту висококваліфікованих працівників інтелектуально інтенсивних сфер та соціальної маргіналізації тієї частини економічно активного населення, яка не володіє достатнім рівнем компетенцій) значно зростає роль урядів у забезпеченні соціальних гарантій, насамперед, через реалізацію соціальної функції держави на основі розвитку системи соціальних послуг.

2. Концепція соціальних послуг починає формуватись з початку ХХ століття, що було обумовлено такими факторами, як: активізація профспілкового руху, модифікація системи суспільно-соціальних відносин та перехід провідних країн світу до активної соціальної політики, становлення системи міжнародних інститутів регулювання ринку праці.

3. На сучасному етапі розвитку системи соціально-економічних наук все ще не існує єдиного загальноприйнятого визначення категорії «соціальні послуги», що пояснюється їх неоднозначністю та багато вимірністю. Суттєвий вплив на тлумачення природи та сутності соціальних послуг здійснюють релігійні, морально-етичні та культурні цінності, пануючі в країні. З огляду на це, на сьогодні виокремлюють чотири основні моделі соціальних послуг: скандинавську, континентальну, англосаксонську та середземноморську.

4. На нашу думку, соціальні послуги – це комплекс економічно-правових заходів, спрямованих на покращення умов життєдіяльності окремих індивідів, які знаходяться у важких життєвих обставинах. При цьому важкі життєві обставини ми трактуємо як несприятливі події, що створюють перепони для нормальної життєдіяльності та наслідки яких людина не може подолати самостійно.

Література

1. *Siebert H. and Klodt H.* Towards Global Competitions: Catalyst and constraints. – Kiel, December 1998. – P. 2.
2. *Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет /* Под ред. И.С. Королева. – М.: Экономист, 2003. – 604 с.
3. *Траектории экономических трансформаций /* В.И. Кушлин. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 310 с.
4. *Глобализация: процесс и осмысление /* Уткин А.И. – М.: Логос, 2001. – 307 с.
5. *European Social Models between Globalisation and Europeanisation /* T. Gianpiero. – University of Newcastle, 2007. <http://mpira.uib.uni-muenchen.de/12863/>
6. *Anheiner H.* Social services in Europe: Annotated Bibliography Frankfurt: Observatory for the Development of Social Services in Europe, 2000.
7. *Boushey H.* Social inclusion for United States / Center for Economic Policy and Research, 2004.
8. *ТАСІС: Проект «Посилення регіональних соціальних служб в Україні» /* Як побудувати українську модель на європейських підходах. – К., 2006.
9. *Organization for Economic Cooperation and Development.* Glossary of Statistical Terms, 2007.
10. *United Nations Organization.* International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev.4, 2008.
11. *Anheier H.* Third sector in Europe: Five Theses, 2002.
12. *United Nations Organization.* Human Development Report 2000. New York, Oxford, 2000.
13. *Atkinson A.B.* The Economics of Inequality, Oxford, 1983.
14. *Гелбрейт Дж.* Новое индустриальное общество. – М., 1969.
15. *Sapir A.* Globalization and the reform of European social models. – Bruegel Policy Brief, №1, 2005.
16. *Munday B.* European social services: a map of characteristics and trends, 2006.
17. *Lorenz W.* Social Work in a Changing Europe. – L.: Routledge, 1996.
18. *COM 2007 (725)* Communication on «Services of general interest, including social services of general interest: a new European commitment»
19. *Rogers E.* Communication technology: the new media in society. – N.Y., 1986.
20. *Политическая система США.* Актуальные измерения. – М., 2000. – С. 238.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2009